

Sebastian Fikus

Plan Hermana : kapitulacja III Rzeszy w koncepcjach opozycji antyhitlerowskiej

Niepodległość i Pamięć 24/2 (58), 119-136

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Sebastian Fikus

Uniwersytet Śląski

Wydział Nauk Społecznych

Plan Hermana. Kapitulacja III Rzeszy w koncepcjach opozycji antyhitlerowskiej

Słowa kluczowe

Kapitulacja III Rzeszy, opozycja antyhitlerowska, zamach stanu z 20 lipca 1944, Krąg z Krzyżowej, Helmuth von Moltke, Erwin Rommel, Julius Leber, front zachodni, bezwarunkowa kapitulacja

Streszczenie

Bodaj najważniejszym ugrupowaniem opozycyjnym w III Rzeszy był Krąg z Krzyżowej, którego liderem był hrabia Helmuth von Moltke. W grudniu 1943 roku, w porozumieniu z całym szeregiem niemieckich generałów, wysunął śmiałą koncepcję – zaproponował administracji amerykańskiej otwarcie frontu zachodniego i przepuszczenie armii zachodnich aliantów przez całe Niemcy i Polskę, aż do frontu ze Związkiem Radzieckim. Po przybyciu tam wojsk amerykańskich miało nastąpić bezwarunkowe poddanie się na wszystkich frontach. W myśl jego propozycji stolicą powojennych Niemiec miał być Wrocław albo Opole. Koncepcja ta miała być później planem ratunkowym próby zamachu stanu z 20 lipca 1944 roku. Jej głównym eksponentem był, obok Helmutha von Moltke, Erwin Rommel. Na skutek przypadkowego, ale bardzo poważnego zranienia marszałka na trzy dni przed zamachem, plan nie został zrealizowany. Było więc dziełem przypadku, że latem 1944 roku nie doszło do okupacji Polski przez armię amerykańską.

Wydarzenie to jest powszechnie znane i było inscenizowane w wielu filmach. 17 lipca 1944 roku jeden z dowodzących frontem zachodnim marszałków Wehrmachtu, Erwin Rommel wracał otwartym samochodem osobowym z inspekcji swoich oddziałów. Pojazd został w pobliżu miejscowości Sainte-Foy-de-Montgommery przypadkowo zauważony przez alianckie samoloty. Piloci zaatakowali go z broni pokładowej. Kierowca zginął na miejscu. Erwinowi Rommelowi udało się atak przeżyć, ale został ciężko ranny¹. Wydaje się, że wydarzenie to zmieniło przebieg zamachu stanu z 20 lipca 1944 roku w III Rzeszy i przypuszczalnie kształt granic powojennej Europy.

Historia przygotowań do tego zamachu zaczęła się kilka lat wcześniej. Można by nawet powiedzieć, że stało się to przy okazji obiadu dwóch śląskich arystokratów. Miało to miejsce w Berlinie 16 stycznia 1940 roku, kiedy spotkali się hrabiowie Helmuth James von Moltke z Krzyżowej pod Świdnicą i Peter York von Wartenburg z Oleśnicy. Obaj arystokraci znali się od dawna, ponieważ byli powiązani bardzo bliskimi więzami rodzinnymi². Ów obiad uchodzi w niemieckiej historiografii za moment narodzenia się odłamu opozycji antyhitlerowskiej. Odłamu, któremu gestapo kilka lat później nadało nazwę Kreisauer Kreis – Krąg z Krzyżowej. Nazwa ta pochodziła od rodzinnych dóbr Helmutha von Moltke, gdzie związani z nim opozycjoniści się spotykali. Natomiast amerykańskie służby specjalne nazwały ją Kręgiem Hermana, bo taki nadali Moltkemu kryptonim³, a koncepcję, którą im później przedstawił – Planem Hermana.

Podczas wspomnianego obiadu w styczniu 1940 roku w Berlinie obaj arystokraci postanowili podjąć wspólne działania na szkodę reżimu. Zakładali oni już w 1940 roku, że klęska III Rzeszy jest nieunikniona. Zorganizowali wokół siebie środowisko opozycyjne, które świadomie nazywało się ruchem oporu⁴. Dysydenci związani z Kręgiem z Krzyżowej byli to kompetentni prawnicy, politolodzy,

¹ K. Erdmann, *Der Zweite Weltkrieg*, München 1999, s. 138.

² *Helmuth James von Moltke, Briefe an Freya, 1939–1945*, (Hrsg.). B. Ruhm Oppen von, München 1991, s. 106.

³ G. Brakelmann, *Helmuth James von Moltke, 1907–1945, Eine Biographie*, München 2009, s. 291.

⁴ M. Salewski, *Kriegsjahr 1944, Im Großem und im Kleinem*, Stuttgart 1995, s. 147.

ekonomiści i filozofowie, ale i oficerowie. Początkowo Krąg z Krzyżowej był raczej stowarzyszeniem intelektualno-naukowym⁵. W rodzinnych włościach Helmutha von Moltke żmudnie opracowywano koncepcje ustrojowe Niemiec po klęsce Adolfa Hitlera⁶. Z czasem jednak członkowie grupy podejmowali coraz częściej inicjatywy, które w aktywny sposób miały przyczynić się do obalenia reżimu.

Z punktu widzenia kształtowania się Planu Hermana istotne jest kolejne spotkanie, które miało miejsce w prywatnym domu Petera Yorka von Wartenburga w Berlinie. Było to prawie dokładnie trzy lata później, 8 stycznia 1943 roku. Spotkali się wówczas kluczowi opozycjoniści z Kręgu z Krzyżowej z przedstawicielami opozycji burżuazyjno-mieszczańskiej. Ten odłam opozycji w III Rzeszy kojarzony jest najczęściej z postacią Carla Goerdelera i Ulricha von Hassela. Spotkanie to miało na celu doprowadzenie do współpracy obu środowisk na rzecz antyhitlerowskiego zamachu stanu⁷. Zakończyło się co prawda fiaskiem, ale zmieniło strukturę niemieckiego oporu. Środowisko Goerdelera zaczęło coraz bardziej tracić wpływy i zaufanie. Kluczową rolę zaczął odgrywać natomiast Krąg z Krzyżowej⁸.

W samym środowisku Kręgu z Krzyżowej istniały również rozbieżności. Ścierały się tam dwie przeciwstawne koncepcje likwidacji reżimu hitlerowskiego. Pierwszą z nich reprezentował hrabia Helmuth von Moltke. Śląski arystokrata zdecydowanie sprzeciwiał się planom zamordowania dyktatora. Uważał wręcz, że Hitler powinien pozostać przy władzy, żeby ponieść konsekwencje swoich zbrodni. Obawiał się nawet, że zamordowanie Hitlera mogłoby zapoczątkować jego kult i stworzyć mit męczennika. A to z kolei mogłoby utrudnić późniejszą odnowę niemieckiego społeczeństwa⁹. Moltke zdawał sobie również sprawę z utraty moralnej legitymacji do przebudowy

⁵ Biograficzne portrety czołowych dysydentów Kreisauer Kreis można znaleźć w: S. Fikus, *Niepokorni z Krzyżowej*, Opole 2010.

⁶ F. Moltke, *Erinnerungen an Kreisau. 1930–1945*. München 1999, s. 49.

⁷ F. Moltke, M. Balfour, J. Frisby, *Helmuth James Graf von Moltke*, Berlin 1984, s. 207.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, s. 294.

systemu społecznego i politycznego przez grupę opozycjonistów, którzy popełniliby wspólnie mord¹⁰. Sprzeciw Helmutha von Moltke wobec planów zamordowania dyktatora wynikał również z pragmatycznych pobudek. Był on przekonany, że opozycjoniści nie mają doświadczenia w podobnych operacjach i dyletancka próba morderstwa Hitlera skończy się niepowodzeniem¹¹. W tym względzie historia miała mu przyznać rację.

W kwestii zamordowania dyktatora dysydenci związani z Kręgiem z Krzyżowej byli dalecy od jednomyślności. Część z nich opowiadała się za tą drugą, diametralnie przeciwstawną koncepcją¹². Przekonanie o konieczności zamordowania Adolfa Hitlera jesienią 1943 rysowało się w tym środowisku coraz mocniej. Proces ten związany był z pojawieniem się Clausa Schenka hrabiego von Stauffenberga. Pochodził z południowoniemieckiej arystokracji, jego pradziadem był bohater wojny z Napoleonem – marszałek August Wilhelm Neidhardt von Gneisenau¹³.

Stauffenberg w trakcie końcowej fazy walk w Afryce wiosną 1943 roku został bardzo ciężko ranny. Nie miał ręki, części palców u drugiej ręki, oka, ucha¹⁴. Po opuszczeniu szpitala znalazł się wśród ludzi związanych z niemiecką opozycją. Wiadomo, że Claus von Stauffenberg zaczął od września 1943 roku regularnie brać udział w spotkaniach Kreisauer Kreis¹⁵. I zaczął też mieć coraz większy wpływ na jego członków.

¹⁰ Ibidem, s. 207.

¹¹ H. Moltke, *Letzte aus dem Gefängnis Tegel*, Berlin 1963, s. 279; P. Hoffmann, *Claus Schenk Graf von Stauffenberg und Seine Brüder*, Stuttgart 1992, s. 322.

¹² F. Moltke, M. Balfour, J. Frisby, op. cit., s. 289.

¹³ H. Thamer, *Verführung und Gewalt. Deutschland 1933–1945*, München 2004, s. 732.

¹⁴ K. Roth, *Von der Offiziersopposition zur Aktionsgruppe des 20 Juli 1944*, [w:] K.H. Roth, A. Ebbinghaus (red.), *Rote Kappellen-Kreisauer Kreise Schwarze Kappellen*, Hamburg 2004, s. 144; P. Hoffmann, op. cit., s. 295.

¹⁵ Pomimo udokumentowanych intensywnych kontaktów Stauffenberga z Kreisauer Kreis i częstych pobytów w domu Yorków na Hortensienstrasse nie wiadomo, kiedy spotkał się on z Helmuthem Jamesem von Moltke po raz pierwszy. Marion York i Eugen Gerstenmaier twierdzą, że spotykali się oni tam już od września 1943

Już jesienią 1943 roku Helmuth von Moltke w swoich listach skarżył się, że pod wpływem Stauffenberga „stara gwardia” się rozpada i że jego towarzysze skłaniają się coraz bardziej do przekonania o konieczności zamordowania dyktatora¹⁶. Ale śląski arystokrata nie pozostawał bezczynny. W jego koncepcji opozycja antyhitlerowska powinna była uczynić wszystko, żeby pomóc zachodnim aliantom pokonać reżim hitlerowski. Ponieważ jego wcześniejsze próby nawiązania kontaktów ze środowiskami rządowymi Wielkiej Brytanii okazały się bezowocne, postanowił podjąć próbę nawiązania kontaktu z administracją amerykańską. W tym też celu wyjechał w lipcu 1943 roku do Istambułu, gdzie miał wówczas licznych znajomych. Również takich, którzy mogli mu pomóc w nawiązaniu kontaktów z przedstawicielami amerykańskiego wywiadu. Kierownikiem amerykańskiej komórki służb specjalnych Office of Strategic Service (OSS) w Istambule był wówczas bankier z Illinois, Lanning Macfarland¹⁷. I rzeczywiście Helmuthowi von Moltke udało się podjąć z nim rozmowę. Moltke prosił Macfarlanda o zorganizowanie spotkania z ambasadorem USA w Egipcie, Alexandrem Kirkiem. Śląski arystokrata zaprzyjaźnił się z Kirkiem, kiedy był on poprzednio ambasadorem USA w Berlinie. Wówczas to obaj nabrali do siebie zaufania¹⁸. Moltke zapowiedział swoje kolejne przybycie do Istambułu w listopadzie 1943 roku.

Wydawało się początkowo, że rzeczywiście dojdzie do wzmocnienia tych kontaktów. Amerykanie wykazywali nimi duże zainteresowanie. Łudzono się wspólnie, że faktycznie dojdzie do współpracy pomiędzy

roku. Z całą pewnością wiadomo natomiast, że Moltke był przez Schulenburga poinformowany o planach zamachu stanu. Wiadomo też, że Moltke spotkał się ze Stauffenbergiem 31 grudnia 1943 roku. Patrz: F. Moltke, M. Balfour, J. Frisby, op. cit., s. 282; oraz K.H., Roth, op. cit., s. 164.

¹⁶ *Helmuth James von Moltke, Briefe an Freya...*, op. cit., s. 454, 519, 562–567, 573, 575, 583, 588.

¹⁷ K. Klemperer, *Die verlassenen Verschwörer. Der deutsche Widerstand auf der Suche nach Verbündeten 1938–1945*, Berlin 1994, s. 285.

¹⁸ G. Roon, *Neuordnung im Widerstand, Der Kreisauer Kreis innerhalb der deutschen Widerstandsbewegung*, München 1967, s. 306.

rzędem USA i Kreisauer Kreis¹⁹. Perspektywa kontaktów rządu USA z Helmutem von Moltke nie była wcale taka oczywista. Jedną z kluczowych przeszkód były doświadczenia historyczne. U schyłku I wojny światowej alianci zachodni zawarli z Niemcami zawieszenie broni na warunkach, których potem nie udało się dotrzymać. Wywołało to w społeczeństwie niemieckim wielką frustrację²⁰. Roosevelt postanowił błędów swojego poprzednika Wilsona nie powtarzać i nie składać Niemcom żadnych obietnic²¹. Stąd też zrodziła się doktryna bezwarunkowej kapitulacji. Chciał w ten sposób zagwarantować sobie całkowicie prawo do swobodnego ukształtowania powojennego porządku w Europie i na świecie²².

Doktryna ta nie zneutralizowała obaw Stalina, że zachodni alianci mogą się porozumieć z niemiecką opozycją. Wynikiem takiego porozumienia mogłoby być wejście zachodnich aliantów do Europy Środkowo-Wschodniej, a do tego Stalin nie chciał za żadną cenę dopuścić. Istnieje pogląd, że instrumentem do osiągnięcia tego celu stał się założony w Moskwie Związek Niemieckich Oficerów (Bund der Deutschen Offiziere). Powołano go do życia we wrześniu 1943 roku²³. Alianci zachodni byli tym zaskoczeni²⁴. Odczytane zostało to na Zachodzie jako dowód, że Stalin szuka kontaktów z niemiecką opozycją, w celu szybkiego zakończenia wojny po swojej myśli. Taki scenariusz wypadków niósł ze sobą groźbę sowietyzacji całej Europy, aż po Atlantyk. A do tego zachodni alianci nie chcieli w żaden sposób dopuścić²⁵.

Konferencja w Teheranie odbyła się pomiędzy 28 listopada a 2 grudnia 1943 roku. W zamian za rezygnację z dalszej współpracy ze Związkiem Niemieckich Oficerów Stalin uzyskał gwarancję,

¹⁹ F. Moltke, M. Balfour, J. Frisby, op. cit., s. 260.

²⁰ K. Klemperer, op. cit., s. 212.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, s. 210.

²³ A. Fischer, *Die Bewegung Freies Deutschland in der Sowjetunion*, [w:] J. Schmädeke, P. Steinabach, *Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus*, München 1994, s. 954.

²⁴ K. Klemperer, op. cit., s. 222.

²⁵ Ibidem, s. 473.

że zachodni alianci nie będą podejmowali samodzielnych pertraktacji z niemiecką opozycją. Analitycy zachodni byli zdania, że Stalin jest jednak pewniejszym partnerem niż niemiecka opozycja. W ten sposób emisariusze niemieckiej opozycji stracili jakiegokolwiek szanse na współpracę z zachodnimi aliantami²⁶. O tych zależnościach ani o poczynionych w Teheranie ustaleniach liderzy antyhitlerowskiego oporu nie mieli oczywiście pojęcia. Podobnie też lider Kręgu z Krzyżowej, Helmuth von Moltke. Po raz drugi przyjechał on do Istambułu 16 grudnia 1943²⁷. Było to więc zaledwie dwa tygodnie po zakończeniu konferencji w Teheranie.

Do tej wizyty przygotował się staranie, wspólnie z niemieckimi generałami. Miał ze sobą już wówczas szczegółowe propozycje regularnej współpracy między sztabem generalnym Wehrmachtu i sztabem aliantów. Z dzisiejszej perspektywy przyjmuje się, że plany, z którymi Moltke przyjechał do Istambułu były konsultowane i ustalone z generałami Alexandrem von Falkenhausenem, Carlem-Heinrichem Stülpnagелеm i Gerdem von Rundstedtem, jak również właśnie z marszałkiem Erwinem Rommelem²⁸.

Kiedy Moltke przyjechał do Istambułu, okazało się, że strona amerykańska nie była skłonna do podjęcia z nim poważniejszych rozmów. W czasie swojego pobytu w Istambule Moltke prowadził intensywne rozmowy ze swoimi dotychczasowymi partnerami zawiązanymi z wywiadem USA.

Agenci amerykańskiego wywiadu napisali już po rozmowach z Moltkem tak zwany „Herman-Dossier”, który zawierał wspomniany wcześniej Plan Hermana, czyli innymi słowy plan Helmuta von Moltke²⁹. Autorzy dokumentu, skądinąd w pełni popierali zresztą inicjatywę śląskiego arystokraty. Fundamentem Planu Hermana była propozycja stworzenia politycznych i militarnych ram

²⁶ W. Hofer, *Das Attentat der Offiziere und das Ausland*, [w:] *20 Juli, Porträts des Widerstandes*, pod red. Lill R., Oberreuter H., Düsseldorf 1984, s. 52.

²⁷ K. Klemperer, op. cit., s. 286.

²⁸ G. Brakelmann, *Helmuth James von Moltke, 1907–1945, Eine Biographie*, München 2009, s. 295; J. Heideking, *USA und der deutscher Widerstand*, Tübingen 1993, s. 77 i nn.

²⁹ K. Klemperer, op. cit., s. 285.

dla bezwarunkowego otwarcia frontu zachodniego. Zakładał on przejście wojsk amerykańskich przez Niemcy i Polskę do linii frontu ze Związkiem Radzieckim. O to, by operacja ta udała się bez większych militarnych starć zadbać mieli niemieccy generałowie związani ze środowiskiem opozycyjnym. W myśl propozycji Helmutha von Moltke front miał być przez Wehrmacht utrzymany na linii Tylża–Lwów. Po przybyciu tam zachodnich aliantów miała nastąpić bezwarunkowa kapitulacja na wszystkich frontach. Linia Tylża–Lwów miała stać się później granicą demarkacyjną dla zachodniej i sowieckiej strefy okupacyjnej. Moltke wychodził z założenia, że Związek Radziecki zostanie postawiony przed faktem dokonanym i nie pozostanie mu nic innego, jak współuczestniczyć w bezwarunkowej kapitulacji Rzeszy³⁰.

Moltke miał nie stawiać żadnych politycznych warunków. Wychodził z założenia, że między społeczeństwem niemieckim a społeczeństwami aliantów zachodnich istnieje naturalna zbieżność interesów i ta wspólnota celów stanowi wystarczającą gwarancję przyszłej współpracy. W Planie Hermana istniał tylko jeden warunek – zgoda na powołanie antyfaszystowskiego rządu, który miałyby być reprezentacją państwa niemieckiego w dalszych rozmowach o jego przyszłym losie. Tymczasowa stolica nowych Niemiec powinna znajdować się, zdaniem Helmutha von Moltke, nie w Berlinie, tylko w południowo-wschodnich Niemczech. Wynika z tego, że mógłby być brany pod uwagę Wrocław albo Opole. Jako alternatywę proponowano, by stolicą Niemiec zostało któreś z miast austriackich³¹. Plan Hermana nie był

³⁰ G. Brakelmann, *Der Kreisauer Kreis*, Münster 2004, s. 326 i nn; J. Heideking, op. cit., s. 52 i nn.

³¹ Wokół tej sprawy istnieje rozbieżność sformułowań tekstów źródeł drukowanych. Otóż antologia napisana na podstawie amerykańskich archiwów przytacza w tłumaczeniu Planu Hermana stwierdzenie, że stolica przyszłych Niemiec powinna się znajdować w „Niemczech południowo-wschodnich”, co według ówczesnej geografii oznaczać mogło tylko Śląsk (J. Heideking, op. cit., s. 55). Inna antologia drukowanych tekstów źródłowych *Kreisauer Kreis* (G. Brakelmann, *Der Kreisauer Kreis...*, op. cit., s. 330), wydana przez wydawnictwo LiT również przytacza Plan Hermana w pełnym brzmieniu. Według tłumaczenia w tej antologii stolica przyszłych Niemiec powinna znajdować się w „Niemczech południowych”, co jednoznacznie wskazywałoby Bawarię. Ta różnica jednego słowa ma jednak fundamentalne znaczenie. Wydaje się, że tłumaczenie tekstów na podstawie archiwów

prywatną koncepcją Helmutha von Moltke. Niezależenie od konsultacji z niemieckimi generałami, śląski arystokrata plan ten konsultował z pozostałymi członkami Kreisauer Kreis³².

Plan Hermana powędrował do Stanów Zjednoczonych. Jedną z pierwszych osób, w rękach której znalazł się Herman-Dossier był kierownik Office of Strategic Services (OSS) generał William Donovan. Generał zlecił cały szereg ekspertyz w związku z Planem Hermana³³. Ich autorzy w propozycji Hermana widzieli zbyt dużo militarnego ryzyka³⁴. Ale ważny okazał się zupełnie inny czynnik. Autorzy Herman-Dossier mieli silne antysowieckie nastawienie. Agenci amerykańscy piszący ten dokument dopisali niejako swoje poglądy do koncepcji Helmutha von Moltke³⁵. Antyradziecki charakter Planu Hermana nie pasował do ducha tamtych czasów. Tym bardziej, że Plan Hermana stał w oczywistej sprzeczności z ustaleniami poczynionymi kilka tygodni wcześniej w Teheranie. W końcu negatywne opinie przeważały³⁶.

W Berlinie natomiast sytuacja spiskowców była coraz trudniejsza. W grudniu 1943 roku Helmuth von Moltke dowiedział się od znajomego oficera, że gestapo zleciło podsłuchy jednej z grup opozycyjnych. Ze struktury podsłuchów zorientował się, że w jej szeregach znalazł się szpicel gestapo. Ponieważ Moltke z niektórymi członkami tej grupy był zaprzyjaźniony, zdecydował się ich ostrzec³⁷. Grupa ta została mimo wszystko zdekonspirowana, a przy okazji wyszła na jaw próba

amerykańskich jest bardziej wiarygodne, ponieważ oryginalna wersja Planu Hermana była przecież wewnętrznym dokumentem amerykańskiego wywiadu. Tłumaczenie Braklemanna sprawia wrażenie, jakby to jedno słowo zostało po prostu opuszczone. Propozycja utworzenia stolicy Niemiec na Śląsku, a nie w Bawarii, pasuje też o wiele bardziej do orientacji politycznej Kreisauer Kreis.

³² K. Klemperer, op. cit., s. 512.

³³ G. Brakelmann, *Helmuth James von Moltke...*, op. cit., s. 291 i nn.

³⁴ K.H. Roth, op. cit., s. 174.

³⁵ G. Brakelmann, *Der Kreisauer Kreis...*, op. cit., s. 326 i nn; J. Heideking, op. cit., s. 52 i nn.

³⁶ G. Brakelmann, *Helmuth James von Moltke...*, op. cit., s. 294.

³⁷ G. Ueberschär, *Für ein anderes Deutschland. Der deutsche Widerstand gegen den NS Staat 1933–1945*. Frankfurt am Main 2006, s. 104; patrz także: G. Brakelmann, *Helmuth James von Moltke...*, op. cit., s. 328.

ich ostrzeżenia³⁸. Służba Bezpieczeństwa SS miała namacalny dowód politycznego przestępstwa, jakim było utrudnianie śledztwa przeciwko wrogom hitlerowskiego państwa³⁹. Tego, że Moltke był jednym z najważniejszych liderów niemieckiej opozycji nikt w SS nawet nie podejrzewał.

Helmuth von Moltke został 17 stycznia 1944 roku aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym Ravensbrück⁴⁰. Warunki, w jakich przetrzymywano śląskiego arystokratę pokazują, jak różna mogła być sytuacja więźniów. Helmuth von Moltke nosił w obozie swoje prywatne ubrania, jego żona mogła mu nawet przywozić świeżą garderobę. Odwiedzała go raz w miesiącu, przywożąc dowolne ilości żywności. Przywoziła mu nawet kawę, która na skutek wojennych trudności zapotrzeniowych normalnie nie była dostępna⁴¹.

Jeszcze bardziej absurdalne było to, że umieszczony w obozie koncentracyjnym Moltke dalej pracował dla Abwehry. Stąd otrzymywał codziennie aktualną brytyjską prasę i protokoły debat w brytyjskim parlamencie. Na ich podstawie sporządzał analizy dla kontrwywiadu⁴². Swobodnego dostępu do tych materiałów nie mieli nawet członkowie rządu Niemiec, a tym bardziej wysocy funkcjonariusze SS. Za posiadanie tych druków groziły w Niemczech najbardziej drakońskie kary. W ten sposób cela, a raczej hotelowy pokój Helmutha von Moltke w Ravensbrück był miejscem, do którego nie powinien mieć dostępu nawet sam komendant obozu koncentracyjnego⁴³.

³⁸ Ibidem.

³⁹ F. Moltke, M. Balfour, J. Frisby, op. cit., s. 287 i nn.

⁴⁰ G. Brakelmann, *Helmuth James von Moltke...*, op. cit., s. 314.

⁴¹ G. Roon, op. cit., s. 287; K. Finker, *Graf Moltke und der Kreisauer Kreis*, Berlin 1993, s. 290.

⁴² Ibidem.

⁴³ Zgodnie z rozporządzeniem Goebbelsa prawo dostępu do tego typu materiałów miały wyłącznie te osoby, które otrzymały w tej sprawie wyraźne, służbowe polecenie. Patrz: Der Reichsminister für Volksaufklärung und Propaganda an die obersten Reichbehörden, Rundschreiben, (12.09.1939) BA R 43 II/ 639, k.144.; Zakaz słuchania zagranicznego radia obejmował dla przykładu również członków rządu i najwyższych funkcjonariuszy aparatu terroru. Patrz: *Verordnung über außerordentliche Rundfunkmaßnahmen*, Reichsgesetzblatt, 1939/ I, s. 1683 (7.09.39).

Uwięzienie Helmutha von Moltke miało dla niemieckiej opozycji bardzo poważne konsekwencje. Rolę lidera środowisk opozycyjnych przejął jego główny polityczny przeciwnik, jakim był hrabia Claus von Stauffenberg. Pułkownik Stauffenberg był radykalnym zwolennikiem zamordowania Adolfa Hitlera⁴⁴. Do swoich poglądów przekonał, po aresztowaniu Helmutha von Moltke, znakomitą większość członków Kręgu z Krzyżowej. Stauffenberg zorganizował wokół siebie również grupę kilkuset oficerów, która przygotowywała wspólnie z nim próbę zamordowania dyktatora. Cele polityczne Stauffenberga były też zupełnie inne niż Helmutha von Moltke. Stauffenberg widział możliwość kontynuacji wojny z aliantami. Oczywiście, nie miała ona w jego wyobrażeniu mieć zaborczych celów. Dla Stauffenberga najważniejsze było zachowanie suwerenności Niemiec i zapewnienie integralności granic z 1937 roku. Część opozycji antyhitlerowskiej domagała się nawet konsekwentnie przywrócenia granic z 1914 roku. Stauffenberg wcale nie zamierzał się natychmiast poddawać aliantom, jak się czasami sądzi⁴⁵.

Ale powodzenie zamachu nie było wcale pewne. Opierał się co prawda na bardzo dobrze pomyślanym planie taktycznym. Nosił on nazwę Walkiria. Zakładał manipulowanie całym Wehrmachtem niejako bez wiedzy jego generałów, ale wiadomo było dla wszystkich zamachowców, że przeprowadzenie planu Walkiria nie ma wielkich szans powodzenia⁴⁶. Stąd też w kręgach opozycyjnych pracowano nad planem rezerwowym. Wrócono w nim do wcześniejszej koncepcji wypracowanej przez Helmutha von Moltke, właśnie do Planu Hermana.

Teraz jego głównym eksponentem stał się marszałek Erwin Rommel. Realizacja planu była po 6 czerwca 1944 niewspółmiernie prostsza niż poprzednio. Nie wymagała nawet specjalnych uzgodnień z aliantami. Na wypadek niepowodzenia Planu Walkiria, a tym samym zamachu stanu, Rommel miał, wspierając to swoim autorytetem, wydać podległym mu armiom rozkaz zaprzestania oporu. Miał to być rodzaj jednostronnej bezwarunkowej kapitulacji na froncie zachodnim.

⁴⁴ E. Zeller, *Oberst Claus Graf Stauffenberg, ein Lebensbild*, Paderborn 1994, s. 162.

⁴⁵ P. Hoffmann, op. cit., s. 324.

⁴⁶ U. Heinemann, *Ein konservativer Rebell*, Berlin 1990, s. 157.

Podobnie jak w pierwotnej koncepcji Helmutha von Moltke Wehrmacht miał logistycznie wesprzeć wojska amerykańskie w przejściu przez Niemcy i Polskę aż do linii frontu ze Związkiem Radzieckim. Po przybyciu wojsk amerykańskich na front wschodni Wehrmacht miał skapitulować ostatecznie na wszystkich frontach. Żaden z tych planów nie miał się jednak udać.

Z bliżej do dziś niewyjaśnionych powodów 5 lipca 1944 roku gestapo zaaresztowało Juliusa Lebera⁴⁷, człowieka, który w koncepcjach Stauffenberga i innych liderów zamachu stanu miał objąć funkcję kanclerza po Adolfie Hitlerze⁴⁸. Wspólnie z nim aresztowano innego dysydenta związanego z Kręgiem z Krzyżowej, prof. Adolfa Reichweina⁴⁹, który miał być również ministrem nowego rządu⁵⁰. Obaj byli wtajemniczeni w większość szczegółów planowanego zamachu stanu. W tych dniach gestapo wystawiało list gończy za innym czołowym dysydem, Carlem Goerdelerem, który⁵¹ choć pozostawiony w cieniu, był w plany zamachu stanu również dalece wprowadzony. Nad sprzysiężeniem pojawiała się groźba dekonspiracji i dalszych aresztowań.

Dokładnie dwa tygodnie później zamachowców spotyka kolejny, tym razem decydujący cios. Otóż 17 lipca 1944 roku został bardzo ciężko ranny marszałek Rommel. Od tego momentu był on pozbawiony wpływu na decyzje na froncie⁵². Wskutek tego opierający się na tak bardzo niepewnych założeniach Plan Walkiria został pozbawiony kluczowego elementu ratunkowego, jakim była perspektywa zrealizowania Planu Hermana. Marszałek Günther von Kluge, który teraz dowodził frontem zachodnim był chwiejny. Dokonanie z nim uzgodnień w kwestii przeprowadzenia Planu Hermana zabrałoby przypuszczalnie długie tygodnie.

⁴⁷ K. Finker, op. cit., s. 208.

⁴⁸ D. Beck, *Julius Leber. Sozialdemokrat zwischen Reform und Widerstand*, Berlin 1983, s. 186; G. Roon, op. cit., s. 589; W. Winterhager, *Der Kreisauer Kreis. Porträt einer Widerstandsgruppe*, Mainz 1985, s. 180.

⁴⁹ K. Finker, op. cit., s. 208.

⁵⁰ W. Winterhager, op. cit., s. 180.

⁵¹ K.H. Roth, op. cit., s. 17; F. Moltke, M. Balfour, J. Frisby, op. cit., s. 290.

⁵² K. Erdmann, op. cit., s. 138.

Stauffenberg postanowił mimo wszystko przeprowadzić próbę zamachu stanu. Elitom przygotowującym zamach wydawało się, że jest to ostatni moment. Jeżeli nie zdecydują się na jego przeprowadzenie 20 lipca, to później, ze względu na groźbę dekonspiracji, wydawało się to już niemożliwe⁵³. Tu trzeba powiedzieć jeszcze kilka słów o zamachu. Claus von Stauffenberg dokonując go cierpiał z powodu ostrego, bolesnego zapalenia ran odniesionych w Afryce. Kwalifikował się do natychmiastowej, intensywnej hospitalizacji, niezależnie od faktu, że na skutek ran był ciężkim kaleką⁵⁴. Przeprowadzenie tak trudnego zadania, jakim była próba zamordowania Adolfa Hitlera w Kętrzynie wymagało niezwyklej psychicznej odporności, a tu zamachu podjął się w gruncie rzeczy ciężko chory człowiek. Pewnie kondycja psychofizyczna Stauffenberga spowodowała, że zabrakło mu zdecydowania i jasności podejmowanych decyzji.

Stauffenberg wiedział, że konferencja, podczas której miało dojść do eksplozji, odbywa się w letnim baraku Hitlera. Dodatkowo były tam pootwierane wszystkie okna. Początkowo zakładano, że eksplozja nastąpi w bunkrze, co zwiększyłoby siłę rażenia ładunku, natomiast w baraku teoretycznie potrzebny byłby większy ładunek wybuchowy niż pierwotnie przygotowano⁵⁵. Pomimo to Stauffenberg zmniejszył w ostatniej chwili wielkość ładunku jeszcze o połowę. Czasami w obiegowym dyskursie mówi się, że pułkownik nie zdążył uruchomić drugiego zapalnika. Ale ten drugi zapalnik był do niczego niepotrzebny. Drugi ładunek zostałby zdetonowany przez pierwszy⁵⁶.

Zmniejszenie wielkości ładunku, a tym samym siły eksplozji było dla Stauffenberga zapewne ciężką decyzją. Najprawdopodobniej podjął ją z humanitarnych względów. Pozostawianie ładunku pierwotnej wielkości spowodowałoby przypuszczalnie śmierć wszystkich zebranych tam oficerów, ludzi, których Stauffenberg częściowo znał i wcale nie uważał za swoich przeciwników. Zabrakło mu do tego odporności

⁵³ W. Winterhager, op. cit., s. 180; C. Trott, *Adam von Trott zu Solz, eine Lebensbeschreibung*, Berlin 1994, s. 194.

⁵⁴ H. Fraenkel; R. Manvell, *Der 20 Juli*, Berlin 1964, s. 83.

⁵⁵ Ibidem, s. 96.

⁵⁶ P. Hoffmann, op. cit., s. 424.

psychicznej. Stauffenberg łudził się, że kiedy usytuuje ładunek bezpośrednio koło dyktatora, to siła wybuchu będzie i tak wystarczająca do jego unicestwienia. Nachalne ustawienie teczki pod samymi nogami Hitlera ostatecznie stało się przyczyną niepowodzenia zamachu. Ponieważ teczka przeszkadzała, została przesunięta i postawiona po drugiej stronie grubej, dębowej płyty, na której spoczywał sztabowy stół. Płyta ta zadziałała jak pancierz ochraniający dyktatora. I w ten to sposób ta legendarna już „noga” sztabowej ławy uratowała Hitlerowi życie⁵⁷. Konsekwencje czynu Stauffenberga były dla spiskowców straszne. Zamach stanu załamał się w ciągu kilku godzin. Stauffenberg z kilkoma najbliższymi towarzyszami został zamordowany jeszcze tego samego wieczora.

Erwin Rommel gotów był zrealizować Plan Hermana⁵⁸, ale ponieważ leżał w szpitalu nie miał żadnego wpływu na dalszy bieg wydarzeń. Zamachowcy próbowali wymusić na głównodowodzącym frontem zachodnim marszałku Güntherze von Kluge, otwarcie frontu, ale chwiejny marszałek odmówił. I w ten to sposób próby otwarcia frontu nawet nie podjęto. Decyzja ta kosztowała kilka tygodni później marszałka von Kluge życie. Za pertraktacje z liderami zamachu stanu zmuszony został do popełnienia samobójstwa. Ten sam los spotkał marszałka Rommela⁵⁹.

Ocena konsekwencji nierealizowanego Planu Hermana jest oczywiście bardzo trudna. Niektórzy uważają, że amerykańska okupacja Polski w 1944 roku zredukowałaby terytorium kraju do wielkości Księstwa Warszawskiego. Wschodnia granica Polski przebiegałaby przypuszczalnie tam, gdzie obecnie, natomiast Niemcy specjalnych strat terytorialnych by nie ponieśli. Jest więc prawdopodobne, że gdyby 17 lipca 1944 roku marszałek Rommel nie został ciężko ranny w swoim samochodzie koło Sainte-Foy-de-Montgommery, to Opole, Wrocław, Szczecin pozostałby niemieckie. Z drugiej strony realizacja

⁵⁷ H. Fraenkel; R. Manvell, op. cit., s. 97; P. Hoffmann, op. cit., s. 425; Sprawa przesunięcia teczki Stauffenberga nie jest jasna. Zeller stoi na stanowisku, że została ona przesunięta przez pułkownika Brandta na drugą stronę dębowej ławy, co miało uratować życie dyktatora. Patrz: E. Zeller, op. cit., s. 265.

⁵⁸ D. Ose, *Entscheidung im Westen 1944*, Stuttgart 1982, s. 197.

⁵⁹ K. Erdmann, op. cit., s. 159.

Planu Hermana mogłaby uratować miliony istnień ludzkich w Europie, a samą Polskę przed zalewem komunizmu. Nic więc dziwnego, że Plan Hermana budzi do dziś wiele kontrowersji.

Sebastian Fikus

Bibliografia

I. Źródła

Verordnung über außerordentliche Rundfunkmaßnahmen, Reichsgesetzblatt, 1939/ I, s. 1683 (7.09.39), za: S. Fikus, *Radiofonia III Rzeszy, Studium ideowego zniewolenia*, monografia w przygotowaniu w Wydawnictwie Śląsk.

Der Reichsminister für Volksaufklärung und Propaganda an die obersten Reichbehörden, Rundschreiben, (12.09.1939) BA R 43 II/ 639, k.144., za: S. Fikus, *Radiofonia III Rzeszy, Studium ideowego zniewolenia*, monografia w przygotowaniu w Wydawnictwie Śląsk.

II. Opracowania

Beck D., *Julius Leber. Sozialdemokrat zwischen Reform und Widerstand*, Berlin 1983.

Brakelmann G., *Der Kreisauer Kreis*, Münster 2004.

Brakelmann G., *Helmuth James von Moltke, 1907–1945, Eine Biographie*, München 2009.

Erdmann K., *Der Zweite Weltkrieg*, München 1999.

Fikus S., *Niepokorni z Krzyżowej*, Opole 2010.

Finker K., *Graf Moltke und der Kreisauer Kreis*, Berlin 1993.

Fischer A., *Die Bewegung Freies Deutschland in der Sowjetunion*, [w:] J. Schmädke, P. Steinabach, *Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus*, München 1994.

Fraenkel H., Manvell R., *Der 20 Juli*, Berlin 1964.

Heideking J., *USA und der deutscher Widerstand*, Tübingen 1993.

Heinemann U., *Ein konservativer Rebell*, Berlin 1990.

Helmuth James von Moltke, Briefe an Freya, 1939–1945, (Hrsg.) B. Ruhm Oppen von, München 1991.

Hofer W., *Das Attentat der Offiziere und das Ausland*, [w:] *20 Juli, Porträts des Widerstandes*, pod red. R. Lill, H. Oberreuter, Düsseldorf 1984.

Hoffmann P., *Claus Schenk Graf von Stauffenberg und Seine Brüder*, Stuttgart 1992.

Klemperer K., *Die verlassenen Verschwörer. Der deutsche Widerstand auf der Suche nach Verbündeten 1938–1945*, Berlin 1994.

Moltke F., *Erinnerungen an Kreisau 1930–1945*, München 1999.

Moltke F., Balfour M., Frisby J., *Helmuth James Graf von Moltke*, Berlin 1984.

Moltke H., *Letzte aus dem Gefängnis Tegel*, Berlin 1963.

Ose D., *Entscheidung im Westen 1944*, Stuttgart 1982.

Roon G., *Neuordnung im Widerstand, Der Kreisauer Kreis innerhalb der deutschen Widerstandsbewegung*, München 1967.

Roth K.H., *Von der Offiziersopposition zur Aktionsgruppe des 20 Juli 1944*, [w:] K.H. Roth, A. Ebbinghaus (red.), *Rote Kappellen-Kreisauer Kreise Schwarze Kappellen*, Hamburg 2004.

Salewski M., *Kriegsjahr 1944, Im Großem und im Kleinem*, Stuttgart 1995.

Thamer H., *Verführung und Gewalt. Deutschland 1933–1945*, München 2004.

Trott C., *Adam von Trott zu Solz, eine Lebensbeschreibung*, Berlin 1994.

Ueberschär G., *Für ein anderes Deutschland. Der deutsche Widerstand gegen den NS Staat 1933–1945*, Frankfurt am Main 2006.

Winterhager W., *Der Kreisauer Kreis. Porträt einer Widerstandsgruppe*, Mainz 1985.

Zeller E., *Oberst Claus Graf Stauffenberg, ein Lebensbild*, Paderborn 1994.

Herman's Plan. The Capitulation of the Third Reich in the Concepts of anti-Nazi Opposition

Keywords

Capitulation of the Third Reich, anti-Nazi opposition, coup d'état of July 20 1944, Circle of Krzyzowa, Helmuth von Moltke, Erwin Rommel, Julius Leber, western front, unconditional surrender

Summary

Perhaps the most important opposition group in the Third Reich was the Circle of Krzyzowa, led by Count Helmuth von Moltke. In Dec.1943, in agreement with a whole range of German generals, he presented a bold concept - suggested the US administration open the Western front and pass the Allied armies throughout Germany and Poland to the front with the Soviet Union. Upon arriving there, American troops were to be unconditionally surrendered on all fronts. According to Moltke's proposal, Wroclaw or Opole was intended to be the capital of post-war Germany. His concept became

later a rescue plan for the coup attempt on July 20, 1944. Its main representative was, alongside Helmuth von Moltke, Erwin Rommel. As a result of the accidental but serious injury of marshal three days before the assassination, the plan was not implemented. Consequently, it was only a coincidence that in the summer of 1944 there was no occupation of Poland by the American Army.

Hermans Plan. Die Kapitulation des III. Reichs in den Konzeptionen der Opposition gegen Hitler

Schlüsselworte

Kapitulation des III. Reichs, Opposition gegen Hitler, Staatsstreich vom 20. Juli 1944, Kreisauer Kreis, Helmuth von Moltke, Erwin Rommel, Julius Leber, Westfront, bedingungslose Kapitulation

Zusammenfassung

Eine der wichtigsten Widerstandsgruppen des III. Reichs war der Kreisauer Kreis, dessen Führungspersönlichkeit Helmuth Graf von Moltke war. Im Dezember 1943 schlug er im Einvernehmen mit einer Reihe von deutschen Generalen ein kühnes Konzept vor – er schlug nämlich der amerikanischen Verwaltung vor, die Westfront zu öffnen und die Westalliiertenarmeen durch das ganze Deutschland und Polen hindurch, bis zu der Front mit der Sowjetischen Union durchzulassen. Nach der Ankunft der amerikanischen Militärtruppen dorthin sollte es dort zu unbedingter Kapitulation an allen Fronten kommen. Im Sinne seines Vorschlages sollte Wrocław [Breslau] oder Opeln [Opole] zur Hauptstadt der Nachkriegszeit von Deutschland werden. Dieses Konzept sollte später zum Rettungsplan des Staatsstreichsversuchs vom 20. Juli 1944 werden. Sein Hauptbefürworter war neben Helmuth von Moltke Erwin Rommel. Infolge einer zufälligen, aber sehr ernsten Verletzung des Marschalls drei Tage vor dem Staatstreich war der Plan gescheitert. Es war also das Werk des Zufalls, dass es im Sommer 1944 zu der Okkupation Polens durch amerikanische Armee nicht gekommen ist.

План Германа. Идея капитуляции Третьего Рейха антигитлеровской оппозиции

Ключевые слова

Капитуляция Третьего Рейха, антигитлеровская оппозиция, переворот 20 июля 1944, Кружок Крейзау, Гельмут фон Мольтке, Эрвин Роммель, Юлиус Лебер, западный фронт, безусловная капитуляция

Краткое содержание

Кружок Крейзау – это несомненно самая важная оппозиционная группа Третьего Рейха. Ее лидером явился граф Гельмут фон Мольтке, который в декабре 1943 года по согласованию с многими германскими генералами разработал смелую концепцию, т.е. предложил американским государственным органам открыть западный фронт и направить армию через Германию и Польшу вплоть до Советского Союза. В результате прибытия американской армии должно наступить безусловная капитуляция. В связи с новой идеей в столицу послевоенной Германии должен превратиться Вроцлав или Ополе. Концепция должна затем стать планом спасательной операции для переворота 20 июля 1944 года. Главным представителем идеи кроме Гельмута фон Мольтке был Эрвин Роммель. Три дня до переворота начальник был случайно, но довольно серьезного ранен, в результате чего американская оккупация Польши не состоялась.